

Michèle Simonsen

GAMTA IR KULTŪRA
MÉRIMÉE „LOKYJE“

„Ką reiškia *Lokis*?“ – tai pirmoji mįslė, kurią užmena šis itin mįslingas tekstas. Mįslingas ne tik diegeze, papasakotąja istorija, bet – gal dar labiau – pasakojimo forma. Manychiau, kad Mérimée „Lokio“ prasmę gali atskleisti tik išties *integralinis* perskaitymas, atsižvelgiantis ir į pasakojimo techniką, ir į fabulos keistenybes. Taigi šiais savo svarstymais bandysiu nuosekliai pratęsti Jeano Decottignies¹ metodą. Bet kaip tik dėl to, kad jis pasitenkina vien įvairių turinio elementų integravimu, jo išvalgios analizės išvados man atrodo abejotinos.

SUKTA PASAKOJIMO TECHNIKA

Nors profesoriaus Vitembacho pasakojimas apie viešnągę Lietuvoje pas grafą Mykolą Šemetą sudaro didžiąją novelės dalį ir savo sensacingais įvykiais prikausto skaitytojo dėmesį, vis dėlto jis tėra tik platesnio teksto, jungiančio heterogeniškus elementus, išdėstytus skirtingose laiko plotmėse, branduolys. Tekstas sukurtas naudojant keleriopą pasakojimo techniką. Jo kūrimo chronologija, nesutampanti su skaitymo laiku, leidžia išskirti tokius sluoksnius:

1. profesoriaus Vitembacho viešnągę Lietuvoje	apimanti tam tikrą laiko tarpą (1)
2. kelionės dienoraščio redagavimas	(2) laiko tarpas, vėlesnis už (1)
3. profesoriaus siūlymą perskaityti dienoraštį klausytojams, kurie nėra tiksliau apibrėžti	(3) laiko tarpas, vėlesnis už (2)
4. dienoraščio skaitymas	apimantis tam tikrą laiko tarpą (4), einantį iš karto po (3)
5. skaitymo aptarimas	apimantis tam tikrą laiko tarpą (5)

¹ J. Decottignies, „Lokis: Fantastique et Dissimulation“, *Revue d'Histoire littéraire de la France*, 1971, sausis–vasaris, p. 19–29.

(3), (4) ir (5) tarpsniai apima tiksliai apibrėžtą laiką – vieną vakarą. Skaitytojui šie segmentai pateikiami tokia tvarka: 3–4–2–1–5. Jis tuo pačiu metu sužino apie 4, 2 ir 1.

Šitaip išskleista teksto konstrukcija – ne vienintelė jo keistenybė. Profesorius Vitembachas, siejantis visus 5 segmentus, atlieka novelėje pagrindinį vaidmenį; bet 2–3–4 segmentuose jis pasakoja pirmuoju asmeniu, o 1 ir 5 yra aprašomas trečiuoju, kol pačioje pabaigoje jo pasakojimą nutraukia kitas personažas. Vadinasi, tam tikra prasme implicitinis pasakotojas pertraukia eksplicitinį: akivaizdus išpėjimas, kad šių dviejų pasakotojų nedera painioti. Beje, regėjimo taškas, pasirinktas 1 ir 5 segmentuose, maksimaliai kontrastuoja su tuo, kuris užfiksuotas 2–3–4. 1 ir 5 segmentuose profesorius matomas „iš šalies“, bihevioristiškai. Kaip teatre mes sužinome tik apie jo gestus ir žodžius, o iš tų žodžių netiesiogiai ir apie pašnekovo gestus. Tačiau teatre replikų seka paprastai esti pakankamai akivaizdi, kad pamažu išryškėtų kontekstas ir personažų charakteristika. O čia mes visiškai nežinome, nei kokiomis aplinkybėmis skaitomas profesoriaus dienoraštis, nei kas yra jo klausytojai. Teodoras ir Adelaidė – tai personažai, sutapę su savo *funkcija*.

PROFESORIAUS VITEMBACHO DVEJONĖS

Profesoriaus elgesys 2, 3 ir 5 segmentuose, beje, yra gana mįslingas. Tai, ką jisai rengiasi skaityti ir ką pateikia kaip savo paties surašytas „pastabas iš dienoraščio“, iš tikro turi visus *literatūrinio* pasakojimo požymius:

– redagavimas *post factum*: laiko paskirstymas pakankamai aiškiai rodo, kad užrašymo laikas anaip tol nesutampa su papasakotų įvykių laiku (*metraštininko* technika) ir visais atžvilgiais yra už juos vėlesnis (*pasakojimo* technika);

– *antraštės* (sutampančios su Mérimée novelės antrašte) ir *epigrafo* parinkimas – du požymiai, kuriais tradiciniai literatūriniai tekstai pabrėžia savo literatūriškumą.

Šios dvi literatūriškumo nuorodos, kurių buvimas dienoraštyje jau savaime yra paradoksalus, neatlieka savo tradicinių funkcijų: užuot paaiškinusios, jos užtemdo pasakojimo prasmę. Ką reiškia *Lokis*? Pradinė novelės mįslė yra tik pakartojimas tos mįslės, kurią užrašydamas savo pasakojimą ir jį skaitydamas tyčia užmena

profesorius. Prancūzų kalbos fonetinė ir sintaksinė (antraštėje nėra artikelio) sistema leidžia spėti (pagrįstai), kad tai turėtų būti egzotiškas žodis ir (čia jau klystama) tikrinis vardas. Tačiau nesidžiaugdamos mus šiek tiek suklaidinęs, profesorius delsia atsakyti į jo paties užmintą mįslę. Baigus skaitymą, klausytojai, suklaidinti kaip ir implicitinis skaitytojas², paskatina profesorių nurodyti – tegu ir netiesiogiai – antraštės *reikšmę* (tai yra rasti prancūzų kalboje jos referento atitikmenį), bet ne *prasmę* (tai yra motyvuoti jos sąsają su užrašytuju pasakojimu). Antraštės prasmės siūloma ieškoti epigrafe:

Miszka su lokiu,
Abu du tokiu.

Trigubas lietuvių patarlės vertimas³ išnašoje, skirtoje gal tiktai skaitytojui, o gal profesoriaus klausytojams, tik aptemdo prasmę, nes pateikia originalo kalba nežinomą žodį „lokis“, tarsi tapatinamą su tikriniu vardu. Dar daugiau, iš vertimo atrodo, kad tai ne patarlė, skelbianti visuotiną ir visiems suprantamą tiesą, bet šiaip frazeologizmas, turintis prasmę tik konkrečiame kontekste. Trumpai sakant, šios novelės pradžia susideda iš tikros mįslių virtinės, skatinančios manyti, kad jas bus galima įminti tik po painių fabulos vingių.

ĮVYKIAI LIETUVOJE

Profesoriaus Vitembacho surašyta istorija pati savaime panėši į fantastinį pasakojimą. Ji atitinka visus šio žanro dėsnius⁴ ir net jo itin sudėtingą formą, nes pasakotojas-liudytojas yra smarkiai įsivėlęs į pasakojamus įvykius. Pasakojimą vairuoja trys klausimai, vienaip ar kitaip susiję su dviem smurto apraiškomis fabuloje: Julkos Ivinskos

² „– Bet kodėl pavadinate ją ‚Lokis‘? – vėl pasiteiravo ji. – Juk šiuo vardu nesivadina nė vienas veikėjas?

– Tai ne žmogaus vardas, – atsakė profesorius...“

³ „ ‚Abu sudaro porą‘; pažodžiui – Michon (*Michel*) avec Lokis, tous les deux les mêmes. *Michaelium cum Lokide, ambo (duo) ipsissimi.*“

⁴ Kaip juos interpretuoja Tzvetan Todorov, in *Introduction à la Littérature Fantastique*, Paris: Le Seuil, 1970, ir Jean Bellemin-Noël, „Notes sur le Fantastique“, *Littérature*, nr. 8, 1972, gruodis, p. 3–23.

nužudymu vestuvių su grafu Mykolu Šemeta naktį ir tuo, kas įvyko prieš dvidešimt septynerius metus, kai lokys užpuolė grafo motiną. Pirmasis, *romaniškas*, klausimas „kas gi dabar nutiks?“ valdo visą naratyvinį diskursą; tai yra sustiprintas neramaus laukimo „kaip visa tai baigsis?“ variantas. Atomazgoje ši klausimą atliepia būdinga *kriminaliniams romanams* (šalutinė) mįslė „kas gi iš tikrųjų įvyko?“, į kurią atsakoma tik spėjamu „galbūt“. Tačiau ši tikimybė yra *literatūrinio*, o ne *loginio* pobūdžio. Išties tekstas visai nedraudžia manyti, kad lokys – ar kitas koks žvėris – įlipo per langą, perkando Julkai gerklę ir nusitempė grafą (tokia versija, ko gero, būtų labiausiai „tikėtina“ realiame gyvenime). Bet toks aiškinimas iš karto atmeta dvi kitas minėtąsias mįsles; taigi jame yra mažiausiai *prasmės*, nes jis *integruoja* mažiausiai teksto elementų.

Kitas klausimas yra grynai fantastinis: ar grafas yra žmogaus, ar lokio sūnus? Ar keistus, o kartais smurtinius įvykius, apie kuriuos pasakoja profesorius, įmanoma racionaliai paaiškinti, ar jie yra antgamtinės kilmės? Ši mįslė implikuoja tokį (filosofinį) klausimą: ar dėl grafo žvėriškumo kalta jo gyvuliška, ar žmogiška prigimtis? ar tai yra išimtis (atsitiktinumumas), ar dėsnis? Kaip matome, šis klausimas yra tik teorinis pradinės mįslės, slypinčios antraštėje, performulavimas, bet mes tai suprasime tik pačioje novelės pabaigoje ir *nepriklausomai* nuo profesoriaus pasakojimo.

AKTANTINIS PROFESORIAUS VITEMBACHO VAIDMUO

Profesorius yra ne tik pasakotojas-liudytojas, palaikantis novelės tęstinumą (tęstinumo – *relais* – funkcija, pasak Jeano Bellemin-Noëlio, yra esminga fantastiniam diskursui), bet aktyviai įsiterpia į papasakotus įvykius, atlikdamas iš karto tris svarbiausius naratyvinius vaidmenis: *paciento (patient)*, *agento (agent)* ir skatintojo (*influenceur*).⁵ Kaip pacientas jis yra Julkos literatūrinės mistifikacijos auka. Kaip agentas pasireiškia dvejopai: Biblijos draugijos įpareigotas vadovauti Evangelijos pagal Matą vertimui į žemaičių kalbą, jis vyksta į Lietuvą surinkti lingvistinių paminklų, kuriais vėliau pasinaudos kaip medžiaga žemaičių kalbos žodynui, taigi Lietuvoje

⁵ Claude Brémond, *Logique du Récit*, Paris: Le Seuil, 1973.

jis vykdo oficialią užduotį. Be to, kaip protestantų pastorius jis palaimina lemtingą ir turbūt pražūtingą Mykolo Šemetos ir Julkos santuoką. Profesoriaus skatinamasis vaidmuo, atrodo, pasireiškia sušvelnintu „patarėjo“ ir komentatoriaus pavidalu, bet kaip toks jis yra svarbiausias. Iš tiesų profesorius nuolat ieško atsakymo į klausimus, kurie kyla iš jo papasakotų įvykių. Į *loginį* klausimą (kaip paaiškinti visus šiuos keistus įvykius?), kurio atvirai neformuluoja nė vienas personažas, bet kuris visą laiką šmėsčioja tarp eilučių, profesorius duoda pozityvų atsakymą, kiekvienu atveju siūlydamas racionalų paaiškinimą.⁶ Į moralinio pobūdžio klausimą (ar gali protas sutramdyti smurtinę instinktų savivalę?), kurį grafas suformuluoja tiesiai⁷, profesorius duoda paguodžiantį humanistinį ir krikščionišką atsakymą.

Profesorius vieši grafo Šemetos rūmuose ir jo bibliotekoje tarp daugelio retų knygų tikisi rasti vertingų duomenų žemaičių kalbos žodynui. Jis susipažįsta su žemaičių didžiūnais, nepripažįstančiais „nelygių santuokų“ ir kildinančiais save iš legendinių Lietuvos didvyrių, bet išpažįstančiais protestantų tikėjimą ir kosmopolitinę kultūrą. Jie kalba vokiškai, prancūziškai ir kitomis kalbomis, net jų tarnai kalbasi lenkiškai ir rusiškai. Profesoriumi smagu šioje išsilavinusių aristokratų aplinkoje, bet jo profesiniai interesai suveda jį ir su „prastais kaimiečiais“, kalbančiais tik žemaitiškai, bet užtat išsaugojusiais tikrąsias žemaičių kultūros tradicijas, kurias profesorius taip uoliai kolekcionuoja. Šias vietines tradicijas paprastai jis vertina griežtai ir dažniausiai neigiamai: kaip nemokšiškumo, pagoniško prietaringumo ir vulgarumo paliekas – trys požymiai, kurie negali nepiktinti mokslininko, kunigo ir puritono. Taigi Žemaitija skyla į civilizuotą, bet kosmopolitinę elitą (atitrūkusį nuo savo kalbos šaknų, nes šioje aplinkoje nebekalbama ir nerašoma žemaitiškai) ir tautinę, bet dar visiškai barbarišką valstietiją.

⁶ Antai:

- grafienė išprotėjo iš baimės;
- grafas apsimetė negyvas, dėl to lokė jo nesudraskė ir dar liežuviu lyžtelėjo;
- gyvuliai bijo grafo, nes nuoširdžiai jisai jų nemylė;
- grafas be jokio kompasos randa teisingą kryptį, nes nuo seno šiose giriose medžioja;
- grafa kankina baisūs sapnai, nes jis yra ligonis.

⁷ „Kaip išaiškinsite, pone profesoriau, [...] mūsų prigimties *dualizmą*, arba *dvilypumą*?..“ ir t.t.

Suprantama, kad tokiomis aplinkybėmis Vitembachas „pasirodo kaip civilizacijos ambasadorius žemaičių krašte“.⁸

KULTŪRA IR KULTŪROS

Bent jau jam pačiam taip atrodo. Galima būtų šitaip skirstyti:

<i>Civilizacija</i>	vs	<i>Barbariškumas</i>
Vitembachas (Vakarai)		Žemaitija
išsilavinimas		nemokšišskumas
racionalumas		prietarai
protestantizmas		pagonybė
puritonizmas		moralinis palaidumas

Tokia elementaria dichotomija nuolat naudojasi profesorius, bet Méricmée tekstas kaip visuma ją atmeta. Dichotomija grindžiama neteisėtu Civilizacijos ir kultūros sutapatinimu, kultūros apribojimu „kultūringumo“ apraiškomis: tai Vakarų Europos, kurios parodinis atstovas čia yra Vitembachas, ideologinio terorizmo pasekmės. Visuotinė vertybė (Išprusimas vs Barbariškumas) paskelbiama tai, kas priklauso tik vienai kultūrai, šitaip paneigiama kultūrų įvairovė.

Galiausiai vis dėlto yra aišku, kad šioje novelėje žemaičių kultūra (etnologine prasme) yra daug ryškiau atstovaujama negu krikščioniškoji ir „išprususi“ Europos kultūra, kurios įgaliotuoju laiko save Vitembachas. „Lokyje“ atsiskleidžia išpūdinga žemaičių kultūros apraiškų įvairovė: padavimai, liaudies tikėjimai, baladės, kalba, ritualai ir šventės, šokiai, religiniai kultai, gamtos dievybės, priešistoriniai laidojimo papročiai ir kitos senovinės tradicijos. Nors profesorius, išskyrus savo pedantišką erudiciją ir puritonišką moralę, neturi kuo jos atsverti, jisai ją nuolatos neigia kaip prieštaraujančią dviem jo filosofijos aksiomoms: *proto visagalybei* ir *rašto primatui*.

Kad profesoriaus Vitembacho sprendimai yra reliatyvūs, pirmiausia sako paprasta (sveika) *literatūrinė nuovoka*, neleidžianti jokiai veikėjui, nors jis atliktų ir pasakotojo vaidmenį, priskirti rašytojo požiūrio. Tai patvirtina ir *veiksmas*: profesoriui „akis apdumia mergaitė“, ir būtent toje srityje, kurią jis išmano: jis patiki, kad

⁸ J. Decottignies, op. cit., p. 20.

Julkos išverstas į žemaičių kalbą šiuolaikinis Adomo Mickevičiaus eilėraštis yra senovinė liaudies baladė⁹; visą jo viešai skelbiamą humanizmą paneigia įvykių eiga. Teksto humoras išryškina nuoto-
lį tarp implicitinio ir eksplisicitinio pasakotojo:

– Tas jūsų prezidentas – šiurpus pabaisa! – šūktelėjo panelė Ivinska.

– Atleiskite, brangi panele, – tariau aš, – tai puikiai išauklėtas, neeilinio proto žmogus. Jis nuostabiai kalba keletu labai sunkių indėnų kalbų, ypač *čarrua*, kurios veiksmažodžiai turi begalinę daugybę formų – tai priklauso nuo to, ar jie vartojami su tiesioginiu ar netiesioginiu papildiniu, ir net nuo socialinių santykių tarp asmenų, kurie kalbasi.

Buvau bepradedęs smulkiau dėstyti kai kurias įdomybes apie *čarrua* kalbos veiksmažodžio asmenavimą, bet mane pertraukė grafas, paklausęs, kur reikia įpjauti arklį, norint atsigerti jo kraujo.

Civilizacijos painiojimas su vakarietiška krikščioniškąja kultūra yra itin ginčytinas, bet vertas pagarbos; to anaipol nepasakytume apie kultūros tapatinimą su erudicija ir tinkamomis manieromis. Taigi humoras šiuo atveju yra ne dekoratyvus, o funkcionalus. Ne tokias jau nekaltas keisto mokslininko manijas vaizduoja tekstas, ir ne dėl smagaus juoko – jis atskleidžia esminę profesoriaus klaidą. Beje, tą pačią klaidą pakartoja ponja Daugėla, tvirtindama, kad jos dukterėčia „turi daug gerų savybių. Labai gera muzikantė, nuostabiai piešia gėles, lygiai gerai kalba prancūziškai, vokiškai, itališkai... Siuvinėja...“ ir kad ji nesugebanti eiliuoti žemaitiškai. Nieko nuostabaus, kad profesoriui nepaprastai malonu šnekėtis su ponja Daugėla, kuri „labai sveikai samprotavo apie kalbos mokslą“. Lietuvių aristokratiija mėgdžioja vakarietišką ideologiją. Beje, suabejoti profesoriaus Vitembacho požiūriu pirmiausia skatina tematinė teksto sandara, daug mažiau manichėjiška, negu atrodo pirmą sykį skaitant.

DU PAGRINDINIAI MOTYVAI: KRAUJAS IR KALBA

Kiek detaliau apžvelgsiu šiuos du motyvus, kurių sklaidą įtikinamai išryškina Decottignies, bet užuot juos siejusi atitinkamai su barbariškumu ir civilizacija, pamėginsiu parodyti jų ambivalentiškumą.

⁹ Literatūrinė mistifikacija, primenanti MacPhersono Osianą ir MÉRIMÉE Klarą Gazul.

Julkos kraują, grafą tiesiog apžavėjusį, nuolat primena baltutėlė jos odos spalva; tai motyvuojama psichologiškai, bet turi ir alegorinę prasmę: baltos ir raudonos spalvos dermė virsta „balandėlės“, aukos, kruvinu baltumu. Novelės atomazgoje tas pats derinys – raudona spalva baltame fone – asocijuojasi ir su nekaltybės krauju, kurio tikėtasi, ir su jį pakeitusiu žmogžudystės krauju. Ši substitucija nėra paprasta prievartos, slypinčios pačiame seksualume, išraiška. Grafą tiesiog persekioja Julkos kraujo skonis, žmogaus kraujo gėrimo fantasmagorija, pasirodanti du kartus – sapno slogutyje¹⁰ ir bejuokaujant¹¹. Tikrasis grafo geidžiamas objektas – kraujas yra laukiniškumo išraiška dvejopa prasme: jis yra *žmogžudystės* (prievartinė mirtis, kito sunaikinimas) ir *žvėriškumo* (šilto kraujo gėrimas) žymė.

Bet kraujas turi novelėje ir teigiamą vertę: jis yra gyvenimo šaltinis. Turiu galvoje ne stereotipinį gyvenimo simbolį – kraują, tekantį gyvo organizmo gyslomis, o dar šilto kraujo gėrimą, tenkinantį gyvybės poreikius, kaip tai paaiškėja iš profesoriaus pasakojimo savo šeiminkams apie jo nuotykius tarp čarrua indėnų. Tris dienas išklaidžiojęs Urugvajaus pampose, neturėdamas nei ką valgyti, nei gerti, jis buvo priverstas pasielgti taip, kaip elgėsi jį lydintys gaučai, tai yra „prapjauti savo arkliui veną ir atsigerti jo krauju“. Beje, jis pats nurodo ambivalentinę kraujo reikšmę šiame epizode, nors jos nekomentuoja ir jokių išvadų nedaro: „*Morališkai* [...] buvo atgrasu, bet *fiziškai* labai padėjo.“ Šiuo atveju profesoriui atgrasus ne pats brutalus veiksmas – savo arklio nužudymas. Arklienos kepimas, lyginant jį su arklio kraujo gėrimu, yra ne tik labiau uždelstas veiksmas: tarp šių dviejų veiksmų yra nuotolis, skiriantis *virta* nuo *žalio*, tai yra kultūrą nuo gamtos. Natūraliai mintantys žvėrys paklūsta tik džiunglių įstatymui. Žmogaus mityboje virimo technologija (gyvulio pavertimas kažkuo kitu, nebeatpažįstamu) įsiterpia tarp valgančiojo ir valgomojo, o mėsos apdorojimo ritualas jų santykius socializuoja, pridengia jų brutalumą. Tačiau „Lokyje“ gyvybinis poreikis gerti šiltą kraują priklauso ne vien nuo aplinkybių:

¹⁰ „– Šviežia!.. Balta!.. Profesorius nežino, ką sako... Arklys niekam vertas. Koks skanus kąsnelis!..“

Paskui ėmė godžiai kramtyti pagalvę, ant kurios ilsėjosi jo galva, ir tuo pat metu taip suriaumojo [...].“

¹¹ „Oda stebuklinga!.. Pone profesoriau, kaip jūs manote, kraujas, kuris teka po šia oda, tikriausiai gardesnis už arklio?..“

Daugelis europiečių, tai yra baltųjų, ilgai gyvenusių su indėnais, įjunksta į šį gėrimą ir net ima juo skanėtis. Mano puikus draugas, donas Fruktuozas Rivera, Urugvajaus respublikos prezidentas, beveik nepraleidžia progos šį savo pomėgį patenkinti. Prisimenu, kaip kartą, vykdamas į kongresą su iškilmių uniforma, jis jojo pro *rančą*, kur buvo nuleidžiamas kraujas kumeliukui. Sustojo, nulipo nuo arklio ir paprašė *čupono*, tai yra gurkšnio kraujo; po to pasakė vieną įspūdingiausių savo kalbų.

Gurkšnis kraujo, gryna žvėriškumo apraiška, lemia kalbos tobulumą, o tai pagal profesoriaus ideologiją yra grynai žmogaus veikla.

Decottignies parodė, kad nuolatinis kalbos motyvo kartojimasis priklauso ne tik nuo pasakotojo profesijos, bet yra tematiškai funkcionalus. Kalba yra tematinės struktūros civilizacija/barbariškumas sudėtinė dalis, o ši struktūra savo ruožtu sudaro ir novelės stuburą, ir jos tikrąjį siužetą. Pasak šio autoriaus, Žemaitija yra kraštas, beprarandantis savo kalbą. Kadangi „kalba yra kultūros bandomasis akmuo ir jos garantas“, profesoriaus užduotis redaguoti Evangeliją žemaičių kalba esanti itin svarbi novelės strategijai. Remdamasis tuo, kad jis, papuolęs į Julkos mistifikacijos pinkles, patiki baladės apie tris Budrio sūnus autentiškumu ir tuo, kaip jie abu vėliau ta proga juokauja, Decottignies priskiria jaunajai bajoraitei alegorinį vaidmenį. Kaip „Lietuvos mūza“ ji tampa auka *taip pat* kalbos plotmėje. Šis kritikas teigia, kad grafo agresyvumas iš tikro yra nukreiptas prieš kalbą, taigi ir prieš žemaičių civilizaciją. Tačiau ar galima tokiai interpretacijai beatodairiškai pritarti? Ar „Lokyje“ kalba iš tiesų yra civilizacijos „bandomasis akmuo ir garantas“? Profesorius Vitembachas pripažįsta tik įdaiktintą kalbos formą, kaip mokslinio tyrinėjimo ir diskusijų objektą, kaip faktų rinkinį. Jo požiūriu, „Kultūros“ bandomasis akmuo veikiau būtų ne tiek pati kalba, kiek jos grafinė transkripcija, jos alfabetas.

„Kai žemaičių valstiečiai turės spausdintą tekstą, panorės jį perskaityti ir išmoks skaityti... Taip yra atsitikę daugeliui laukinių tautų“, – aiškina jis grafui, paradoksiškai sukeisdamas pasekmę ir priežastį: alfabetas iš paprasto instrumento tampa pats sau tikslas ir aukščiausia vertybė. Beje, profesorius klysta gretindamas žemaičių kalbą su tomis, kurios išnyksta nepalikdamos pėdsakų, kaip prūsų kalba, kuri „štai jau apie trisdešimt metų“ kai yra mirusi. Dėl to, kad neberašoma žemaitiškai, kalta kultūrinė kolonizacija, kurios auka tapo lietuvių aristokratija. Bet nepaisant to, žemaičių kalba puikiai gyvuoja, nes ja kalba, be visų kitų, žemaičių liaudis.

Beje, tikrosiomis gyvos kalbos funkcijomis – komunikatyvine, ekspresyvine, magiška – naudojasi būtent žemaičiai, o ne profesorius. Kai jisai rėžia monologus, tai yra kai kalba apie filologiją, pašnekovai jį nutraukia; kiekvienąsyk, kai jis reiškia tam tikrą nuomonę, kai kalbėdamas bendrauja su kitais, pasirodo, kad jis arba neteisingai apibūgina įvykius, arba jo žodis lieka, kaip jis pats prisipažįsta, bejėgis: „Bandžiau priminti jam žmogaus ir krikščionio priedermes [...]. Bijau, kad man pavyko viena – užrišti jam burną, bet ne įtikinti.“

Priešingai, išprotėjusi grafienė ir senoji burtininkė – du iracionalūs šios istorijos personažai, bet taip pat ir vieninteliai aiškiaregiai – kiekvienąsyk priverčia atsiliepti į jų kalbas. „Jos žodžiai nenoromis jaudina mane, beveik gąsdina“, – prisipažįsta grafas, kai žiniuonė atkalbinėja jį joti į Daugėlus. Grafienės klyksmą per vestuves „tie, kurie buvo prietaringi; o tokių Lietuvoje daug“, laiko blogu ženklų.

Kalbant apie *ekspresyvinę* kalbos funkciją, pažymėtina, kad profesorius itin nepasitiki poetais. Jie dusyk tapatinami su burtininkais, kuriuos jis atvirai niekina.¹² Kai grafas pristato jį girioje sutiktai senutei kaip „didelį mokslininką, išminčių, vaidilutį“, profesorius skuba puslapio apačioje pažymėti: „blogas žodžio profesorius vertimas“. Kadangi vaidilučiais „vadinami lietuvių bardai“, matyt, jam nesinori būti tapatinamam su poetu, juo labiau su pirmąsčiu (vadinasi, beraščiu) poetu.

Girioje, kur grafas atveda profesorių, jiedu sutinka senutę, kuri vardan Dievo meilės prašo ją sušelpiti. Savo pintinėje su grybais ji slepia žaltį, vadinamą Perkūno, žemaičių griausmo dievo, vardu. Senutė užkeikia jį nesuprantamais žodžiais ir su juo kalbasi. („Jis sako, kad mano teisybė“, – aiškina ji, prieš tai išpėjusi grafą nesilankyti Daugėluose.) Bet profesorius nepripažįsta jos kalbos magiškujų galių – užkalbėjimo ir bendravimo su dievais, sako, kad šitokių triukų žaltys yra išmokytas. Vis dėlto įvykių eiga patvirtina senės teismą. Kad ir ką apie tai manytų Vitembachas, bet Vakarams anaip tol nevertėtų didžiutuotis, kad Išminčius juose pasirodo kaip mokslininkas, o Lietuvoje kaip vaidilutis, bardas.

¹² „Jis norėjo parodyti *kapą* [...], labai garsų šiame krašte todėl, kad senovėje čia iškilmingomis progomis rinkdavosi poetai ir burtininkai – anais laikais tai buvo vienas ir tas pat.“

„[...] niekas nėra prasiskverbęs iki šių girių ir pelkių glūdumos, išskyrus, žinoma, poetus ir burtininkus, kurie prasibrauna visur...“ (Grafo žodžiai.)

ŽINOJIMAS IR PAŽINIMAS

Priešpriešą eruditui „Lokyje“ sudaro dvi viena kitą papildančios iracionalios figūros – minėtoji sena žiniuonė ir išprotėjusi grafienė, grafo Šemetos motina. Abi jos pasirodo tikros aiškiaregės. Jos žino, kas bus ateityje ir kas iš tikro slypi grafo prigimtyje. Žiniuonė pataria jam keliauti į girios glūdumą, į žvėrių karalystę („tave jie išsirinks karaliumi; tu didelis, stiprus, turi nagus ir dantis...“), užuot merginus Julką: „Baltoji balandėlė ne tau.“

Kad grafo motina, užpulta lokio, išprotėjo iš baimės, sužinome iš daktaro Fréberio: jisai šiek tiek abejoja, ar tai įmanoma medicinos požiūriu, bet yra tikras, kad ji beprotė, ir, beje, mano, kad grafienės ligą galima išgydyti gerai jai įkretus. Pagimdžiusi grafienė ketino nužudyti savo kūdikį („Užmuškite jį! Užmuškite žvėrį!“); po dvidešimt septynerių metų, kai grafas laiko glėbyje savo sužadėtinę, ji bando įspėti susirinkusius: „Lokys! Stverkite šautuvus!.. Jis nešasi moterį! Užmuškite jį! Šaukite!“ Abiem atvejais tiesa, žiniuonės tarsi nerimtai pasakyta ir pridengta grafienės „beprotyste“, ir tikrasis pažinimas priklauso nemokšoms ir bepročiams, o tie, kurie, kaip profesorius, puikuoja žinojimu, tiesos taip ir nepasiekia.

Jeigu grafas iš tiesų yra lokio sūnus, kitaip tariant, jeigu šią istoriją linkstame aiškinti antgamtiškais dalykais, tai, ką sako jo motina, reikia suprasti pažodžiui. Ji yra teisi, kaip buvo teisi ir norėdama nužudyti savo vaiką. Beje, beprotystės sąvoka už mums įprasto pasaulio ribų netenka prasmės. Priešingai, jeigu mes pasitikėsime natūralia dalykų eiga, jeigu grafas yra tik vargšas žmogus, kaip tada interpretuoti jo motinos beprotystę, kuri, kaip matėme, kaip tik ir leidžia giliau pažinti realybę? Tokiu atveju grafienės pranašystės turi tik metaforinę prasmę (grafas yra pavojingas žvėris, kurį reikia sunaikinti). Kad ši tiesa būtų išreikšta figūrine kalba kaip literatūrinė tiesa, pakanka patikėti, kad grafienė yra beprotė. Jinai iš tiesų elgiasi neįprastai, depresiją keičia agresyvumo priepuoliai su polinkiu į vaikžudystę arba savižudybę. Ji nori sunaikinti ne tik savo sūnų, bet ir save pačią. Atrodo, tarsi grafienė save laikytų sykiu ir *nekalta* (nes yra agresijos auka), ir *kalta* (nes pagimdė išsigimėlį). Šis paradoksas „Lokyje“ simboliškai siejamas su žmogiškumo vaizdiniu, bet grafienė, prieš savo valią susidūrusi su brutaliu žvėriškumu ir tos akistatos sukirsta, negali su savo padėtimi susitaikyti. Jai nelieka nieko kita, kaip slėptis beprotystėje.

Ir grafienė, ir žiniuonė nujaučia, kas iš tikro slypi grafo prigimtyje, bet iš to intuityvaus pažinimo kiekviena daro priešingas išvadas. Žiniuonė siūlo grafui grįžti į girią, į žvėrių karalystę, tai yra nužudyti žmogų žvėryje. Grafienė siekia, bent jau du kartus, nužudyti savo sūnų lokį: tai turėtų reikšti – nužudyti žvėrį žmoguje. Abu konflikto sprendimai radikaliai pašalina vieną jo narį, o grafienės atveju smurtas naikinamas smurtu, kad žūtų žvėris, reikalaujama nužudyti žmogų. Tai savižudžio sprendimas, tolygus pralaimėjimui, kadangi neigia pačią žmogaus egzistenciją.

IŠSIGIMĘ ŽVĖRYS

„Kaip išaiškinsite mūsų prigimties *dualizmą*, arba *dvilypumą*?..“ – klausia grafas profesoriaus. Antrojo daiktavardžio konotacijos nurodo egzistencinį ir psichologinį konfliktą. Nors visi „Lokio“ įvykiai rodo, kad dviems poliams – instinktui/protui ar žvėriškumui/žmogiškumui – susijungus visada gresia katastrofa, jie sykiu rodo nuolatinę šių priešybių sąveiką. Abu poliai tuo pat metu vertinami ir teigiamai, ir neigiamai – tai puikiai matyti kelionės per girią epizode.

Neįžengiama giria, kurioje yra įsikūrusi klestinti žvėrių karalystė, iš karto pristatoma kaip „gūžtelynas, didžiosios iščios, didysis gyvasties žaizdras“¹³. Ši giria, kuri yra gyvybės šaltinis, bet į kurią žmogui įžengti užginta, apibūdinama kaip geometrinė ir mitinė žvėriškumo buveinė, nes čia, nepaisydami realybės, susitinka skirtingų epochų ir geografinių juostų žvėrys (mamutai, lokiai, liūtai, stumbrai). Būdama sykiu ir visiškai reali – grafo tėvas čia kadaise sumedžiojo stumbrą – ši *giria* atlieka emblemą funkciją: ji simbolizuoja laukinius gaivalus, slypinčius mūsų prigimtyje, o jos simbolinė antitezė būtų civilizacija – *Miestas*, kuris, beje, novelėje pasirodo tik degradavusiu pavidalu kaip *Rūmai* (arba biblioteka!). Ši laukinė giria traukia žmones, bet jos klastinguose liūnuose amžiams prasmenga čia prasiskverbę nelaimingieji (išskyrus poetus ir burtininkus). „Gūžtelynas“ (originale – *matecznik*) yra gyvasties šaltinis, mūsų lemties šaknys, amžina pagunda, bet amžinos pražūties grėsmė draudžia žmogui čia įžengti.

¹³ Su aiškia nuoroda į Adomą Mickevičių ir jo *Poną Tada*, išleistą 1854 metais ir 1859-aisiais išverstą į prancūzų kalbą.

Žvėrių karalystė, kurią žemaičių padavimai įkurdina girios glūdumoje, verta atidesnio dėmesio. Ši žvėrių respublika primena žmonių visuomenę. „Ten žvėrių respublika, o gal konstitucinė monarchija...“; taigi tai anaipol ne anarchistinė visuomenė, o turinti savo normas (apie kurias tekstas nutyli) ir reikalaujanti labai griežtos drausmės: nusikaltę žvėrys (bet kaip tai suprasti?) ištremiami. Jie priverčiami bėgti į žmonių šalį, bet „nedaugelis jų ištveria“. Niekas nepadeda įveikti pagrindinių šios pastraipos žodžių dviprasmiškumo. Kas šioje respublikoje, apibūdintoje vienas kitam prieštaraujančiais požymiais, laikoma nusikaltimu? Ar iš to, kas pasakyta, išeina, kad nusikaltę žvėrys yra tie, kurie atsisako gyventi puikioje santarvėje (šiuo atveju tai būtų būdinga žmonių bendravimo norma); ar priešingai – tie, kurie pažeidžia žvėrių prigimties dėsnius, džianglių įstatymą, nes visi išvardyti žvėrys, kurie „puikiai sutaria“, yra stiprūs (ši norma sudarytų priešpriešą civilizacijos normoms)? Ar iš tų žvėrių, kurie pabėga pas žmones, nedaugelis ištveria dėl to, kad jie žūna, yra žmogaus fiziškai sunaikinami, kaip lokys, kuris kadaise užpuolė grafienę? Ar dėl to, kad praranda savo žvėrišką prigimtį, užsikrečia žmogiškumu, kaip, pavyzdžiui, Mykolas Šemeta iki nesuprantamos atomazgos. Tai būtų mitinis („pagal mūsų tautos padavimus“) žmogaus kilmės paaiškinimas, vaizdingas to, kas mes esame, apibūdinimas: išsigimę žvėrys, atplėšti nuo gamtos ir pasmerkti gyventi nuolatinėje įtampoje tarp Gamtos ir Sąžinės.

„Lokyje“ Gamtos ir Sąžinės pusiausvyra pasirodo neįmanoma. Žvėrys, ištremti pas žmones, žūna taip pat kaip ir žmonės, atėję į girią. Grafienė ir senoji žiniuonė – kiekviena savaip – tai išpranašavo: bet koks bandymas suderinti gyvuliškąją gamtiškumą ir civilizaciją yra *pažeidimas*, dėl to jis yra pražūtingas, pasmerktas pralaimėti.

Tačiau bet koks sprendimas, neatsižvelgiantis į šiuos priešingus polių, taip pat nepriimtinas. Gyvuliškumo (žvėriškumo) sąvoka „Lokyje“ yra ambivalentiška. Grafas – matyt, ne be pagrindo – neturi „to, kas vadinama potraukiu gyvuliams... Jie ne ką geresni už žmones.“ Vis dėlto jie turi savo valdas – girią, didžiąsias iščias. Bet ši gyvuliškoji žmogaus pusė, įkūnijanti jo gyvastingumą, tuo pat metu jam užginta.

RUSALKOS ŠOKIS

Epizodas, vaizduojantis rusalkos šokį, raiškiai iliustruoja gyvastingumo praradimo grėsmę, tykojančią žmonijos, jei ji ryšis „nužudyti žvėrį žmoguje“.

Rusalka – tai pirmiausia vandens nimfa, savotiška sirenos atmaina, suviliojanti vyrus ir juos pražudanti. Šia mitine forma žemaičių kultūra išreiškia ambivalentiškus žmonių ir jų Motinos Gamtos santykius. Be to, tai ir liaudies šokis, kuris *vaizduoja* rusalkos viliones bei žvejo nužudymą ir kartu *užkeikia* šią bauginančią realybę, išreiškdamas ją griežta pasikartojančių ritualinių gestų struktūra. Užkeikimas yra bendruomenės įteisintas, tad abu šokio aspektai – dalyvavimas ir stebėjimas – vienodai būtini, kad atsiskleistų išlaisvinanti meno galia.

Tačiau tas rusalkos šokis, kurį profesoriaus prašymu šoka Julka su grafu, suteikia kolektyvo įteigtai prasmei individualių niuansų. Julkos, tapusios rusalka, gestai primena jos pačios elgesį su vyrais, vadinasi, ji nukerta mitines šokio šaknis. Grafas, užuot kritęs prie jos kojų negyvas, „sugalvojo kitą variantą – jis suspaudė išdykėlę glėbyje ir iš tikrųjų ją pabučiavo“. Sugalvotasis variantas pranašauja individualios istorijos, kuri čia imituojama, baigtį (beje, panelė skundžiasi, kad „jis sugniaužęs ją kaip lokys“), bet jis pažeidžia mitinę šokio dimensiją leisdamas netikėtai prasiveržti anarchiniams instinktams, kuriuos konvencionalūs šokio gestai kaip tik turėtų tvardyti.

Grafas kaltas dėl to, kad atsiduodamas įkvėpimui pamiršta ritualinę šokio prasmę, tuo tarpu profesoriaus kaltė yra priešingo pobūdžio. Nepastebėdamas nei čia vaizduojamos kolektyvinės protėvių dramos, nei ja (pažeidžiant normas) išreikštos individualios dramos, jis gėrasi vien šio šokio, kaip kultūros produkto, formos ypatumais:

Visa tai labai graikštu, muzika ritminga ir originali. [...]

Na, o aš nuoširdžiai padėkojau panelėi Ivinskai ir išgyriau jos šokį, manding, jis buvo antikinio stiliaus ir panėšėjo į šventuosius graikų šokius.

Tai, kad profesorius – kaip jau ne sykį matėme – dangstosi savo erudicija ir estetizmu, dviem dvasinio smaguriavimo formomis, galbūt ir paaiškina jo elgsenos neryžtingumą novelės pradžioje ir pabaigoje. Amžinas žiūrovas Vitembachas išsprendžia jo akyse

vykstančią dramą paversdamas ją grynu *spektakliu*, niekuo esmingu nerizikuojančiu ir niekam neįpareigojančiu. Beje, jis giriasi pats niekad nepatyręs jokių aistrų, jokių egzistencinių konfliktų:

– Tas teisėjas tikriausiai nenuteistų manęs, pone grafe, už tai, kad ši rytą daugiau kaip valandą sukau galvą, ieškodamas paslaptingojo dėsno, pagal kurį slavų veiksmažodžiai, pavartoti su priešdėliais, įgyja būsimąjo laiko reikšmę. Bet jei kartais man ir būtų toptelėjusi kokia kita mintis, ar tai įkaltis prieš mane?

Jo dvasioje nėra jokių gyvo gyvenimo apraiškų, tai yra jokios *dinamiškos* sąveikos su pasauliu. Profesorius idiliškos sužadėtuvės su panele Gertrūda Vėber novelėje paminėtos tik kaip akstinas *parašyti* laišką. Jis nesuka sau galvos dėl realaus blogio, dėl instinktų galios ir atsisako patikėti žmonių aukojimu – tomis „siaubingomis apeigomis“, kurios kitados būdavo atliekamos piliakalnyje.

Jo įsitikinimai nepaiso patirties: jis laikosi išankstinės nuomonės.

LOKYS

Išankstinės nuomonės, išreikštos diegezėje, sąlygoja ir jo, kaip pasakotojo, laikyseną. Papasakotieji įvykiai baigiasi tragiškai. Ar Mykolo Šemetos elgesys aiškintinas atsitiktiniu gamtos akibroktu, siaubingu žmogaus ir lokio hibridu? Tokia optimistinė galimybė, kuri išteisintų žmogų, aišku, kertasi su išankstiniu profesoriaus racionalumu. Ar priešingai – tai kyla iš pačios prigimties? Taigi visa žmonija potencialiai yra kalta dėl to, kas įvyko. Bet ši racionali galimybė kertasi su išankstiniu profesoriaus humanizmu. Susidūręs su šiuo prieštaravimu, jis neištengia nei suderinti dviejų savo aksiomų, nei, remdamasis patirtimi, vienos kurios atmesti. Jam telieka apgaulinga išėitis: nebylumas (jis vengia kaip nors komentuoti savo pasakojimą), išsisukinėjimas (apeliavimas į dviprasmišką patarlę), estetizmas (plg. literatūrinis jo pasakojimo užbaigtumas: dar netapęs pasakojama *istorija*, šis pasakojimas jau yra tam tikras *objektas*); baisūs Mykolo Šemetos sapnai, uždaryti mažame *in-octavo* sąsiuvinyje, įrištame pergamente, jau niekam nebedrumsčia ramybės. Literatūrinė veikla šiuo atveju atstoja moralinę poziciją.

Blogiausia, kad šitokį profesoriaus nusišalinimą palaiko jo klausytojai. Sakykime, jog Adelaidė nutraukia pasakotoją dėl to, kad jis

visai ne vietoje ėmėsi filologinių svarstymų. Bet, kaip ir Teodoras, jinai iš papasakotosios istorijos nedaro – kaip tikėtumėmės – jokių moralinių išvadų, tarsi tai būtų tik pramoga po vakarienės. (Profesorius): „Galėčiau duoti ir daugiau pavyzdžių. Bet čia Adelaidė pareiškė, kad jau vėlu, ir mes išsiskirstėme.“

PABAIGA

Vis dėlto tam tikri komentaro matmenys yra sykiu ir pažymėti, ir pridengti pasakojimo epigrafe ir jį apipavidalinančioje antraštėje, taip pat juos lydinčiuose filologiniuose profesoriaus pasvarstymuose:

Dabar suprasite mano epigrafą:

Miszka su Lokiu,
Abu du tokiau.

Jūs žinote, kad *Lapės romane* lokys vadinamas *damp Brun*. Slavai jį vadina *Michailu*, lietuviškai *Miszka*, ir ši pravardė beveik išstūmė bendrinį žodį – *lokys*.

Perskaitykime antraštę: Lokis – lokys ir epigrafą: Mykolas – Lokis, taigi Mykolas – lokys.

Pravardė, lietuvių kalboje pakeitusi bendrinį žodį – lokys, yra sykiu grafo Šemetos vardas. Vienu ypu grafas sutapatinamas su lokiu (loginiu požiūriu antgamtinis sprendimas), o individo piktadarystės priskiriamos rūšiai (moraliniu atžvilgiu pesimistinė išvada). Taigi profesoriaus pasakojimas, slėpdamasis už anoniminės lietuvių patarlės, siūlo du atsakymus, nesuderinamus su jo išpažįstama išankstine ideologija. Tokia, atrodo, bent jau galėtų būti antraštės ir epigrafo prasmė. Kita vertus, antraštę ir epigrafą galima suprasti ir raidiškai: Mykolas Šemeta yra lokys (biologinis tapatumas), ir metaforiškai: Mykolas Šemeta elgiasi kaip lokys. Profesoriaus pasakojimas, kaip matėme, yra literatūrinis tekstas, tai yra toks, kurio poetinė ir metaforinė kalba sudaro keleriopo skaitymo galimybę. Paskutinė profesoriaus priebėga yra literatūra, leidžianti išreikšti prieštaravimą, užuot jį išsprendus. Tačiau ši priebėga, kuri reiškiasi naratyvine Vitembacho veikla, neatskiriamai susijusi su novelės strategija: novelėje atsisakoma *sumažinti* santykio gyvuliškumas/žmogiškumas dviprasmybę kaip tik dėl to, kad profesorius neįstengia jos *išnarplioti*.

Daug šiuo atžvilgiu sako jo pastabos apie kalbos raidą. Pirmuoju tarpsniu lokys – *damp Brun*; lokys – Mykolas; *goupil* – *Renard*. Žvėris šitaip yra įsmeninamas, tai yra individualizuojamas, gauna žmogaus vardą. Antruoju tarpsniu individualus vardas išstumia bendrinį žodį. Įvairiose žmonių bendruomenėse maišosi tai, kas žmogiška ir kas žvėriška, kas individualu ir kas bendra.

Decottignies įžvelgia „Lokio“ tekste išoriniu fantastikos šydu pridengtą pesimistinę žmogaus sampratą, iš anksto pralaimėjimui pasmerktą kovą tarp dviejų aiškiai apibrėžtų principų: civilizacija (absoliutus gėris) prieš barbariškumą (absoliutus blogis). Aš veikiau įžvelgčiau dviejų antiteziškų, bet vis dėlto ambivalentiškų konceptų sąveiką. Tikrasis „Lokio“ pesimizmas pasireiškia tuo, kad žmogus yra priverstas pasirinkti arba gyvybingas, bet pragaištingas jėgas, arba abejingą, bekrauję civilizaciją ir kad šių dviejų polių sintezė tuo pat metu yra ir būtina, ir neįmanoma.

Tarp vaizduotės tvarinių, kuriais žmonės išreiškė savo sudėtingus santykius su gyvuliškumu, išsiskiria trys tipinės figūros: *Kentauras*, *Totemas* ir *Vilkolakis*. Kentauras, harmoniška žmogaus ir gyvulio sintezė, šios novelės pasauliui yra visiškai svetimas. Užtat šioje istorijoje veikiantis lokys, atrodo, perima drauge ir totemo, ir vilkolakio antiteziškas savybes. Mykolo Šemetos figūra, turinti ir savo žmogiškąją, ir žvėriškąją pusę, bet galiausiai pakrypstanti į pastarąją, įkūnija tas pačias baimes (žavėjimasis/dygėjimasis) kaip ir liaudies vaizdinių vilkolakis. Bet perkąsdamas Julkos gerklę, pakartodamas ir pratęsdamas kadaise jo motiną užpuolusio žvėries veiksmą, jis patvirtina giminystės ryšius su lokiu, savo tėvu, už kurį savotiškai atkeršija: nelyginant tos gentys, kurios garbina totemą, palaimingą žvėrį – tegu tikrovėje ir pavojingą, – matydamos jame genties protėvį, taigi savo globėją ir gyvastingumo šaltinį. Antraštė „Lokis“ taip pat turi šį totemo požymį. Kai grafas Šemeta, atlikęs savo pražūtingą veiksmą, gali pagaliau grįžti į savo tikrąsias valdas – girią, „didžiausias įščias“, tai drauge reiškia ir *regresą*, grįžimą atgal, ir *reintegraciją*, vienovės atkūrimą.